

✓ 9

350

ԾԾ 10

ՎԱՐԴԳԵՍ

HOMO HOMINI LUPUS

(ՄԱՐԴԸ ՄԱՐԴՈՒՆ ԳԱՅԼ)

ԶՐՈՅՅ

ՔՐՔԻԶՆԵՐ

ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ ԱԶԱՏ ԲԱՆԱՍԵՂԾՈՒԹԻՒՆ

ԶՄԻՐՈՒՆԻԱ

ՀՐԱՏ. Լ. Յ. ԳԱՆՆԱԿՈՒԹԵԱՆ

1909

4
350

9
350

99

HOMO HOMINI LUPUS

(ՄԱՐԴԸ ՄԱՐԴՈՒՆ ԳԱՅԼ)

I

Մի թէ չի պատահել, որ ագարակում բնակող
անուկը պարտեղի մէջ թողած, վազվզի թիթեռների
տեղ, անցնի ցանկապատից, անդիտակցարար առաջ
նախով մանի անտառի մէջ և մոլորի:

Այդպէս հէնց պատահեց անտառի մէջ գտնուող մի
պարակի մահուկին: Կէսօրից յետոյ պարտեղ մտաւ
ա. գոյնգոյն թիթեռները գրաւեցին նրան, պնդեց
րանց ետեղից և թիթեռների հետ ցանկապատից դուրս
եկաց:

Թիթից թռի, ծաղիկից ծաղիկ՝ հեռացան թիթեռները
նրան անտառի խռիւրը, մանուկն էլ նրանց ետեղից:
Որուն ծաղիկներ այնքան կաշին, որ չնկատեց էլ թէ
ինչպէս անցել էր մի մեծ տարածութիւն և մտել էր
մի անձանօթ տեղ:

Արևը մալր էր մանուտ, երբ նա իրեն դառաւ խիտ

մայրաներով ծածկւած մի քարայրի կողքին: Մեծ ժայռ էր, մէջը փորւած, իսկ մուտքը ծառերով հովա-
նաւորւած:

II

Քարայրում բնակութիւն էր հաստատուել գայլի մի
բնտանիք. մի հայր, մի մայր և երկու ձագուկներ:

Ձագուկներն էին բնաօնիքի ուրախութիւնը, ին-
չէ՞ր ասեալ էին սարքում այդ չարածձինները. գլորու-
ւում էին հողերի մէջ, կնձկնձում, իրար խածնում, ծի-
ծաղելի ստախներ անում ժամերով: Հայրն ու մայրը,
մի լաւ բնիկներից յետոյ նստում էին քարայրի առջև
և դիտում էին իրենց լակոսների խաղը:

— Հապա՛, Սամ, ցատկի՛ր, բա՛րձր, ձայնում էր հայ-
րը իր որդուն, և շա՛ւ...

Եւ Սամը ցատկում էր, երկու ստները դեմնից
կտրում, մարմնին ծուռ դիրք տալիս ու միանունք-
ները ձգում: Բայց որովհետեւ շատ չաղ էր, խիղճն
ցած էր գլորւում, կնձկնձում էր և գէ՛հ... ծիծաղելի
որքան կուգի:

Իսկ Սիգը՝ Սամի նիհար քայրը, երբ կորալին բնի-
նում էր, վազկում էր նրա շուրջը, չարացնում նրան:

Առաւօտներն առհասարակ, մէկ օր մայր-գայլը,
իսկ միւս օր հայրը, հերթով, գնում էին կերակուր
ձարելու: Փառք Աստուծոյ, շատ էլ գժւար չէր լինում
աշխատանքը, ով գիտեայ աշխատել կարող է առե-
լիք գտնել, գայլերի հոտարակութեան մէջ իմնառ ու-
րիշների հորատութիւնը գիզող և ստները պարզած
պորտաբուծութիւն անողներ չկային, այնպէս որ զրրիկ-
ւող չէր լինում: Ծրձակաբում ագարակներ, անտա-
ւում որսեր շատ: հօփ... մի ուլ կամ մի գոռ, մի
ձագար կամ մի նապատակ և այդպէս մի քանի հա-

տր բաւական էր բնտանիքի ամբողջ օրւոյ ապրուստի
համար. աւելորդն ի՞նչ էին անելու. միթէ բաւ չէր
կուշտ լինել և պահանջներին դոհացում տալ:

Հայր-գայլը, տանք, մի քիչ մեծ ստամոքս ունէր,
բայց աւելի էլ ուժեղ էր և ճարպիկ: Դրա համար էլ,
կէսօրներից յետոյ երբ քիչ քաղցածանում էր, մի քա-
նի ժամ գուրս էր գնում և թփերի տակ գտնում էր
ուտելու մի բան:

Չմոռը մօտ չէր դեռ, այնպէս որ գայլ բնտանիքը
երջանիկ օրեր էր անցկացնում խիտ անասու խոր
քարայրի մէջ:

Բայց այդ օրը, երբ ագարակի մանուկը մօտենում
էր քարայրին, տանուտէր Սարճօնը դեռ չէր վերա-
գարծել իր կէսօրու պառչախց, չնայելով որ մաթի իջ-
նում էր անասուի մէջ: Տիրուհին՝ Զէրը անհանգիստ
էր, շատ էլ ախարժ սնքով չէր որ գիտում էր փոքրիկ-
ներին խաղերն ու անհանգարտ, սպասող տկնարկներ էր
ձգում քարայրի դռան:

— Դէ՛հ, քիչ հանգարտ, երեխայք, ձայնեց նա վեր-
ջապէս. լուցէ՛ք, տեսներք հա՛րկեր չի՞ գալիս:

Սիգն ու Սամը վազեցին դէպի դուռը: — Տեսներք
հայրիկը չի՞ գալիս, ասաց Սիգը: — Տեսներք, կրկնեց
Սամը:

Ինչ տակ կուգի որ վազելու մէջ Սամը ետ մնաց
սի՛ միայն ետ մնաց, այլ և երկու անգամ էլ գլորւեց
և թողեց որ քայրը առաջ անցնի:

Նրանք գուրս եկան քարայրից:

Սիգը թփերը գէն առաւ, վազեց սահեց մի մա-
ցառի միջից, և դէմ առ դէմ գալով մանուկին, վա-
խեցած կանգ առաւ:

— Վայ, գոչեց նա, մի գողան...

38-414

350-79

— Մի գաղափր, կանչեց նրա հետեւից Սամբ, մի ճիշմարտ գաղափր:

— Նայի՛ր:

Ծաղկեփառն ձեռքին, կանգնել գալու կներին էր գիտում մանուկը: Գալը երբէ՛ք չէր տեսել, չուն կարծեց նրանց:

Բայց Սիգը, երբ զարմանքից ուշքի եկաւ, մի ճիշարձակեց և ետ վախաւ: Սամբ գլորուելով՝ հետեւեց նրան: Երկուսն էլ հեւալով ներս բնիան քարայրը:

— Մայրի՛կ... գաղափր, աղաղակեցին նրանք:

Մայր-գայլը սկզբում հասկացաւ, յետոյ երկուսն աւելնալ կարեց տարածութիւնը, ցնցեց մացառներն ու զարնոցած մնաց:

— Ա՛, տալց նա տեսնելով մանուկին, մի փոքրիկ Օձ...

— Ո՛, ի՛նչ մեծ չուն, մտածեց մանուկը եւ վախեցաւ:

Սիգը հասել էր իր մօր հետեւից:

— Տեսա՞ր, մայրիկ, ի՛նչ մեծ գաղափր է:

— Սա զեռ ձագուկն է, աղջիկս, տալց մայրը, պիտի սպանել սրան քանի չի մեծացել սա աշխարհիս ամենախորամանկ եւ զձուձ անասուններից մէկն է. ինչքան լաւութիւն անես նրան, քեզ այնքան վնաս կը տալ:

— Չսպանենք, մայրի՛կ, գոչեց Սիգը, առէր մեզ խաղանք:

— Ինչե՛ր ես խօսում աղջիկս, վախեցաւ մայրը, սա քեզ, իրաւ է, առաջ կը գգւի, խորհեալեամբ մօտ կը գալ, բայց հէնց որ առիթ գտնի, քեզ կը խեղդի և վրադ էլ կը ծիծաղի, սա մեր թշնամին է, պիտի ուտել սրան...

— Չէ՛, մայրի՛կ, խնդրեց Սամբ էլ, որ այդ միջոցին համոռւմ էր, քաղցած չենք. պահենք սրան, հետք կը խաղանք:

Տիրուհի Զէրը շատ անգուլթ կին չէր, այդ օր էլ քաղցած չէր, կուշտ կերել էր: Ամեն մարդ գիտէ, որ երբ գալը կուշտ է լինում, նա այլևս ոչ ոքի չի վրնասում, մարդի պէս խօսէ, որ ստակուց կթէ տրաքւելիս անգամ լինի, իր նմանին էլ դեռ կը պատասխանի:

Մանուկը սիրաւ էր առնում տեսնելով որ իրեն վրնաս չի համոռւմ: Մօտեցաւ նրանց, կռացաւ զէպի Սիգն ու սկսեց փախալել: Զէրի սիրտը շարժեց. — Աստուածները վիրայ, մտածեց նա, այս Օձուկը դեռ մանուկ է և չար չի երեւում:

Սիգն էլ սիրեց Օձուկին. լզում էր նրա ձեռքերն ու երեսը: Քիչ քիչ Սամբ էլ մօտ եկաւ: Օձուկը նրանց խոտերի վրայ, Սամբ մի քանի տախնով ուզեց նրա ծնկներին ելնել, յետոյ գլորուեց, Սիգին ծիծաղեց և Զէրը մօտացաւ որ մի վառնգատը թշնամի չլուծէր իր գաւառներին:

Օձուկն էլ տեսաւ որ մեծ չունը՝ Զէրը իրեն չէր վնասում, յարաւ պախալաւան քծնող մի յպիտով — դա մարդկային ոգու նշանն էր — սիրտ առաւ ու սկսեց խաղացնել գալուկներին:

— Ի՛նչ կայ, մտածեց բոլրի գալու հին. մանուկներս սիրեցին Օձուկին, կը պահեմ ինձ մօտ և կը սովորեցնեմ որ մեծացած էլ մեզ հետ բարեկամ մնայ...

Բայց ի՛նչ անել տառուտէր Սարհօնին, որ նա Օձուկին իր ստամոքսը չմացնի...

Այսպէս էր մտածում բարի Զէրը, երբ քարայրը ծածկող մացառները շարժեցին և հսկայ Սարհօնը փռչաւ, հեւալով, գրեթէ ներս բնկաւ:

Գողգուած էր նա, այնքան յոգնած, որ ոչինչ չէր նկատեց:

Գնաց մը անկիւնն և ընկաւ յած:

Վախեցաւ Զէրը, վազեց դէպի նա:

— Ի՞նչ է եղել քեզ, սիրելի՛ս, հարցրեց սարտափած: Այդ ի՞նչ փոշի է վրադ. հաղուսող ինչու է բզկիւրզիկ եղել... վա՛յ ինձ, արիւն կալ սաներիդ վրայ. ո՞ւր էիր, ի՞նչ պատահեց:

— Թող քիչ շունչ առնեմ, կին դու, մաււաց Սարհօնը յոգնած ձայնով, մահւանից ազատեցի. քիչ մը նայ որ էլ ինձ չտեսնէիր:

Սամս ու Սիւրբ հօրեց վախենում էին և դրա համար էր որ երբ Սարհօնը ներս ընկաւ, նրանք թողին Օձուկին և մի կողմ քաշեցին, իսկ Օձուկը մի տեսակ սարսափ զգաց նրա մեծ հասակից և արիւնով լիքը աչքերից. ետ-ետ քաշելով դնաց մի մաւթ խորշ ու կծկեց այնտեղ:

— Խօսի՛ր, մա՛րդ, ճշաց դայլուհին. ասա՛ տեսնենք ո՞րտեղ էիր, ի՞նչ է այդ վիճակդ:

Այն ժամանակ Սարհօնը, որ աչքերը քիչ փակել էր և մէջքի վրայ գետին փռել, բարձրացաւ, կրթնեց պատին ու ասաց դողդոջիւն ձայնով:

— Պատմեմ թէ ինչու այսպէս եղայ: Քիչ մնաց ի՛նձ սպանէին այսօր: Գնացի անտառի խորքերը, թփի տակից մի չափ նոսրատակ դառայ և ընթրիքս արի նրանով, յետոյ, սրովհեաւ կշտացել էի, ընտրեցի մի զով տեղ ջրի եզերքում և քիչ թեք ընկայ: Աքանջելի էր եղանակը, փչում էր մեղմ քամին, կհչալով վազում էր ջուրը, մարդերի ախորժելի կանաչութիւնը զմայլեցնում էր: Ես վաշելում էի բնութեան գեղեցկութիւ-

նը և հանգիստ սրտով պատրաստում էի մրափելու... երբ յանկոտ, ինձնից ոչ շատ հեռու, լաւեց մեր ստակալի թշնամու ձայնը՝ մեր այն ցեղակիցներից մէկի, որանց Օձերը զինեցին մեր դէմ. մեր այն ցեղակիցները, որանք այնքան ստորացան, այնքան ընկաւ, որ ոչ միայն սողափում-քծնում են Օձերի սաքերի տակ, ոչ միայն լցում են նրանց զարնոյ ձեռքը, այլև մեղձերնեց կորայրներին ափէն մի բօսէ մատնում են օտարին... Պնակալեղ-չան ձայնն որ լաւեց: Վեր թռայ. հարկաւոր էր պաշտպանել: Բայց լաւ գիտեա, կին դու, որ հազար տնդամ տեղի դուար է ազատութիւն յուսով, երբ մատնում ես կըբօրդ ձեռքով: Պնակալեղը գտել էր իմ տեղը և դալիս էր: Աշխատեցի փախչել. ինձ նկատեցին, ետեիցս ընկան խմբով, կծեցին, պատառտեցին... Հաղիւ դուրս պրծայ և ահա տեսնում ես վիճակս...

Ասաց Սարհօնը և նորից աչքերը փակեց: Իսկ Զէրը զայրոյթից դողում էր:

Մի բօսէ խորին լռութիւն էր որ թագաւորեց քարայրում, յետոյ դայլը նորից բացեց աչքերը և մրմնջաց բողբոջ ձայնով.

— Օ՛, այդ մարդիկ, այդ Օձերը... ի՞նչ էի արել ես նրանց: Մի՞թէ իրաւունք չունենք մենք էլ վայելելու բնութիւնը... մի՞թէ ամեն բան միայն նրանց է պատկանում և ուրիշ ոչ ոք...:

— Մարդկանց անգթութիւնը, ասաց Զէրը, յայտնի է, պարզ է, այդ ոչինչ. բայց ի՞նչ ասել մեր պնակալեղ կորայրներին մատնութեան համար:

— Է՛հ, կին դու, չէ՞ որ նրանց էլ մարդն է որ զինել է մեր դէմ. այդ մարդ - օձի պէս անգութ, անսիրտ և գազան արարած չկայ աշխարհումս... Ո՛չ,

չկայ... և նրան պիտի ոչնչացնել, ոչնչացնել...

Այդ ժամանակ միայն գայլուհին յիշեց փոքրիկ մանուկին. յիշեց և սարսուփեց: Ի՞նչ պիտի անէր, եթէ ամուսինը զգար նրան. չէ որ պիտի բզկատէր: Օձուկին նա սկսել էր սիրել և չէր կամենալ նրա մահը. Սիդն ու Սամը կը մեռնէին, եթէ Օձուկին մի վնաս հասնելու լինէր:

— Չէ՛, մարդ, ստաց նա ամուսնուն, Մարդը այնքան մեղաւոր չէ դրանում. ոչնչացնելու արժանի մեր այն պնակալէզ եղբայրներն են, որոնք մտանում են մեզ: Աւանց երանց մտանութեան Օձը երբ կարող է մեր տեղը դանել, մեզ հասնել, մեզ վնասել: Նա ի՞նչ է որ... քանի՛-քանի օձերի դու ինքզի պատառուտել ես:

— Իրաւ է, մեռաց Սարհօնը, մարդը, չնայելով իր խորամանկութեան և չարատրտութեան, չառ թոյլ է և վախկոտ. մի գայլ՝ նրանց 5-6-ին կը սրտառուտի, եթէ այն անխնայ կարմիր-Հրէշը (կրակը) չունենան իւր գէնք:

Ձերը քիչ չունչ առաւ. ամուսինը մեղմանում էր, այժմ ժամանակ էր մանուկի գոյութիւնը յայտնելու:

Եւ որովհետեւ ինչ որ ուզենայ կինը՝ կարող է առնել, և որովհետեւ տղամարդը, վայրկեանների կան, երբ պատրաստ է կնոջ ասած յիմարութիւններին անգամ հպատակելու — մի ժամից յետոյ այնպէս եղաւ, որ Օձուկը ներկայացաւ քարայրի տիրոջ:

Սա նախ մի խոժուտ ակնարկով գննեց նրան, յետոյ դարձաւ կնոջը և առայ.

— Քիչ աւելի մեղմ դէմք ունի. բայց մեծանայ թէ չէ, նայն զազանք կը դառնայ, ինչ որ է, թող մնայ մեզ հետ, տեսնենք ինչ կը լինի:

Եւ փոքրիկ մանուկը մնաց տնտառում, գայլի բնասանքում, ու մեծացաւ այնտեղ:

IV

Մնաց մանուկը անտառում չառ և չառ տարիներ գայլի բնասանքի մի անդամը՝ Սամն ու Սիդի եղբայրը եղաւ և մեծանում էր նրանց հետ:

Գայլուկները չէին վախենում նրանից. պատահում էր մէկ-մէկ, բնազդաբար սարսափով ետ էին քաշւում, երբ նա երևում էր, բայց քիչ-քիչ այդ խորթաթիւնն էլ վերացաւ. գոնէ երկու կողմից էլ չգարգանալով՝ անգործ վիճակի մէջ մնաց. իսկ մանուկը սկսեց գայլերի լեզուն սովորել:

Ձերը նրա հետ լաւ էր վարւում. մինչեւ իսկ սիրում էր նրան, որովհետեւ Օձուկը ճարպիկ էր, մազըլցում էր ծաւերի վրայ, անուշահամ ձուեր գտնում, փոփկամիս թաշտներ որսում և նրանցից գայլուկներին համեղ կերակուր պատրաստում:

Տանտէր Սարհօնն էլ սկսեց քիչ քիչ սիրել նրան:

— Սա Օձուկ չէ, ստում էր նա յաճախ, Օձուկը այսպէս քաղցր ու բարի չի կարող լինել:

Այսպէս, գայլի բնասանքը իր նոր անդամի հետ շարունակեց երջանիկ կեանք վարել երկար տարիներ: Ոչինչ չէր վրդովում նրանց երջանկութիւնը մի քանի թեթեւ գէպերի էլ չուտով մառացում էին և մանուկն էլ մոռանում էր որ ինքը օտար է բնասանքի համար: Եկաւ աշունը:

Անտառ սկսում էր մարկանալ, լսել ու գոյնը փոխել. անձրեային օրերին յաջորդում էին մթին գիշերներ, բայց լաւ օրեր էլ պակաս չէին, մանտանդ գետ սկզբի ամիսներում:

Պայլի ընտանիքը աւելի չառ և աւելի հեշտութեամբ էր սրա դանտում, դրա համար էլ գիշերները դուրս գալու պէտք չունէր: Միանում էր նա քարայրի խորքում և եթէ լուսին կար՝ նրա առջևում, հայրն ու մայրը մի կողմն էին սրտում, իսկ մանուկները խողեր էին սարքում և օդը սրտին աղմուկով լցնում:

Մի երեկոյ էլ, երբ միջնել էր և բոլորը ընթրիքի նոր էին նստել, յանկարծ քարայրի դռան առաջ փայլեցին երկու աչքեր և լուեց մացառների խշրտոցը:

— Ո՞վ է այդ, ունայ Զէրը:

— Բարեկամ է, լուեց մի խոսքով, անախորժ ձայն. յետոյ առաջ եկաւ մի մեծ դէմք:

— Մեծ - խորհրդի Կարմիրն է, աւելացրէ՛ց ձայնը աւելի մօտից:

Սարճոնի դէմքը խոժուեց: Այդ քսու գալլի գայլը լաւ բան չէր դուշակում: Բայց ոչինչ անել չէր կարելի, որովհետեւ Կարմիրը գալլերի Մեծ - խորհրդի մեծափառ գզիրն էր, նրա սուրհանդակը:

— Համեցէ՛ք, նե՛րս մտիւր, Կարմիր, ասաց Սարճոնը. համեցէ՛ք ընթրիքի:

— Ո՛չ, չնորհակալ եմ, ասաց Կարմիրը դռան մօտից, ես նոր եմ ընթրել... բայց ինչ որ Օձի հոտ է գալիս այստեղից:

— Այդ ոչինչ, Կարմիր, խօսեց Սարճոնը. երեւի չառ կուշտ չես ընթրել այսօր... նե՛րս եկ, անանհր, Կարմիր, ի՛նչ լուր ես բերում մեզ:

Կարմիրը ներս եկաւ: Բարենու նման ցիւց ու զըզդեա՛ն մագերով, խորտանի, առիւմանց նայող աչքերով՝ փոքրիկ գալլ էր նա:

— Պիտե՞ս, Սարճոն, ասաց նա մտնելիս, ես Մեծ -

խորհրդից եմ ուղարկեալ. ժամանակ չկայ կորցնելու: Մեծ - խորհուրդը դուժարեւ է կլոր բլրի վրայ և քեզ իր առնան է կոչում...

— Ի՞նչ, իր ասե՞անը... ինչո՞ւ, հարցրեց Սարճոնը աշխարհում. ես ոչինչ չեմ գործել հասարակական օրէնքների դէմ:

— Ես իրաւունք չունեմ քեզ պատժուար յայտնելու, ասաց Կարմիրը լուրջ և խորհրդասօր դէմքով յանուհի օրինաց քեզ կոչում եմ Մեծ - խորհրդի ասեանը և...

Եւ ստացաւ նա մի խրոխտ կերպարանք:

Եւ ի՞նչ, ը՛դ հասեց նրան Զէրը ծագրական դէմքով, չլինի թէ ինչ էլ եմ կոչում այդ Մեծ - խորհրդի վհահուր ասեանը:

Մեծաշուք պատգամաւորը վերադարձեց մի կնոջ այդպիսի ծագրական ձևերից:

— Ո՛չ, ասաց նա կծու ձայնով, այդպիսի աեղութեամբ կանայք դօրծ չունեն... կանայք ձայն չունեն...

— Հօղը գլխներինդ, դռեց գալլուհին. ասանց մեղ դուք ձայն կարո՞ղ էք ունենալ...

Կարմիրը, երեւի մտածելով որ կնոջ հետ գլուխ դնել պէտք է, մաշտաւա՛դ իր պէս մի մեծանձն պաշտօնեայի համար - աշխատեց հեղնոց ժպիտ կազմել դէմքի վրայ, նայեց Զէրին և ապա Սարճոնին դառնալով՝ ասաց.

— Հը՛... Մեծ - խորհրդի հրամա՛նը... մի՞ թէ չես ուղում գալ:

— Պիտե՛ք, պատասխանեց գալլը սօրի եղնելով. ամեն դոյլ պարատուր է հպատակել իր դրամ օրէնքներին... առաջ ընկիր...

Կարմիրը առաջ անցաւ, քայլեց մինչև դուռը, ապա կանգ առաւ, դօրձաւ և ասաց.

— Գիտե՞ս ինչ, Սարժօն եղբայր, գործից երևում է որ Օձուկին էլ հարկաւոր է հեռանալ վերցնել, ինչ հարկաւոր է ինձ նեղութիւն տալ նորից գալու։

— Օձուկ, դու նաուեց Սարժօնը։ Ե՛վ է այդ։

Կարմիրը գլխով մանուկին ցոյց տաւ։

— Ի՞նչ, բացականչեց Զէրը։ Խորհուրդը գի՞տէ նրա մտաին։

Կարմիրը պատկաւանք արդար կերպարանք կապմեց և գլուխը ցցելով տապ։

— Սարժօն եղբայր և դու տիկին, մի անգամ բնդմիշտ պիտի գիտենալ, որ Մեծ — Խորհուրդից ծածուկ ու չինչ չի մնում։

Ապա թողնելով այդ տօնը՝ աւելացրեց. — Դէ՛հ, շատ, կանչի՛ր Օձուկին և գնանք։

— Վա՛յ ձեր գլխին, ունաց Զէրը առաջ գալով. Կորուի՛ր դու էլ ու Մեծ — Խորհուրդը էլ...

— Տիկին... մանչեց բարկութեամբ խորհրդի ներկայացուցիչը. Սարժօն եղբայր, կնոջդ լռեցուր, գործած տնտրութեանը դադարեցուր... յանուն օրինաց...

— Շո՛ւտ, դուրս կորի՛ր, քոս, սրտառաց նրա վրայ գայլուհին և մօտ վաղեց։

Կարմիրը որ ետ — ետ էր քաշուել, դուրս ցատկեց։ Ասիւ ծի լեզու էր կերել, որ մի կնոջից չվախենար։

— Աստուած իմ, տիկին, տապ նա, ինչո՞ւ ես բարկանում, ես իմ պաշտօնս եմ կատարում...

— Կորի՛ր... էլ սուերդ թող չերևայ...

— Գնանք, եղբայր, գնանք, կանչեց Կարմիրը Սարժօնին և շտապով առաջ ցատկեց։

Ու երկու գայլերը շուտով անհետացան միմա թեան մէջ։

V

Գիշերը սիսել էր լուսրնիայ դառնալ։ Կլոր բլուրը, որ գտնւում էր անտառի մէջտեղը, մի լերկ տափարակ ունէր իր գաղաթի վրայ։ Այդտեղ էր որ հաւաքուել էր գայլերի Մեծ — Խորհուրդը։

Մօտ հարկուր գայլ էին. ետեւի սահերի վրայ, գունդերը ցցած, շրջանաւորաձև նստել էին, մէջտեղը մի մեծ կրկէս բաց թողել, և խորհում էին։

Մէկը միայն, որ նախադասն էր, մտել էր շրջանի մէջ, գնում էր գալլա, երբեմն կանգ առնում, գունդը բարձրացնում ու մի երկար ունաց արձակում։ Հազիւ նա այդ վերջացնում էր, բոլորը միասին արձագանգ էին առլիս նրան։

Ահա թէ ինչու մի էր բանը։ Նախադասը ճոճախօսում էր գնալով — գալով. և որովհետեւ բոլոր գայլերի կերել շատ լաւ էր խօսում, անդադար ծախհարում էին նրան, այսինքն ունում էին։

— Քաջ գայլե՛ր, քաղաքացիներ... .

— Բրաւօ՛, բրաւօ՛...

— Այսօր մենք ժողովուել ենք մի մեծ, շատ մեծ գործի առիթով, որ մեր բնականութիւն շահերին է պատկանում...

— Ո՛ւ սէ սէ...

— ... Թշնամին մեր մէջն է, նա օձի պէս սպողել է, շան պէս հաճելի լինելով՝ գրաւել է մեր եղբայրներին մէկի սիրտը, մանաւանդ մի թոյլ, սպորմիլէ կնոջ սիրտը...

— Ա՛հ օ՛ օ՛ օ՛...

— ... Ցաւալի է որ մեր եղբայրները այսքան երկար ժամանակ նենգ օձին տաքացնում են իրենց ծոցում, մի օձի, որին արժէ՛ս ուտել միայն, ուտել — այո՛... կարտել և ուտել...

Այստեղ անշուշտ պատկանելի նախագահը ուզեց մի կատակաբանութեամբ հասեմել իր լուրջ ճառը, ուստի մի ժպտա կազմեց զէմքի վրայ և աւելացրեց.

— . . . Ուսե՛լ . . . ինչպիսի. այդպիսի համեղ պատան. այդ անխճածները միտք չառ համով է լինում:

— Ա՛հ, տո՛ւ, տո՛ւ . . .

Բոլորի բերնի ջրերը ծորալ սկսան. ոչ ոք չծիծաղեց: Ուսե՛լ, տո՛ւ . . . և ս'ր մի գալլը այնուհետև կը հակառակէր պատկանելի նախագահի այդպիսի համեղիչ ճարտարախօսութեան:

Երկար, բաւական երկար խօսեց մի ճառ, որում նա գործադրեց ճարտարախօսութեան, ճառախօսութեան բոլոր պատիրած պաշտօնական և անպաշտօն ձևերը, որոնք անախտ թողնում են: Սրինակ, երբ համեմատէր շեշտել մի խօսք՝ առջևի սաների վրայ ցատկում էր. երբ ուզում էր ազդու անել՝ պոչն էր ցցում զէպի լուսինը, իսկ երբ կամենում էր մի բառով գործածել, տուում էր. — «ուսե՛լ, կոտր կոտր աւել, մանր ծառիկ,» և կամ — «լանուն բնկերական ապահովութեան՝ կոտորել նրան և բաժանել խորհրդի անդամներին»:

Պէտք էր տեսնել թէ որպիսի ուսուաններ էր բարձրանում, որպիսի էքստազի մէջ էին բնկում խորհրդի մեծարգոյ անդամները:

Իսկ եթէ բան է տուում էր թէ՛

— «. . . ինչպիսի՝ մեծ ժառը թողնելով նախագահին, որ նեղութիւն է կրում. . . » խօսքն մի խուլ շշուկ էր քարձրանում: Տրամաբանութեան այդ սօր վաղուց հրեացել էր և ինչպէ՛ս էր համարձակում նախագահը գործածել նրան:

— Ա՛հ, տո՛ւ . . .

Ահա այսպէս զբաղւած էր Մեծ - Խորհուրդը, երբ կարմիրն ու Սարճօնը հասան բլրին:

Կարմիրը առաջ անցաւ, երկու ոտիւն դործեց, խնորհակցեց նախագահի առաջ և ասաց.

— Ժողովի հրամանը կատարեցի. ահա Սարճօնը:

— Թող գալ, թող գալ, ձայնեցին բոլորը:

Եւ Սարճօնը մտաւ շրջանի մէջտեղը: Երկար ժամանակ էր որ նա ոչ միայն Մեծ - Խորհրդին չէր ներկայացել, այլև շատ գալլերի հետ կարել էր իր յարաբերութիւնը. դրա համար էլ մի բառէ քոլորը լուսութեամբ զխտեցին նրան, որից յետոյ նախագահը նրանց ետևի սաների վրայ և ասաց մեծախնայօրէն:

— Սարճօն կըրայր, Մեծ - Խորհուրդը գումարել է այսօր և քեզ իր ատենը կոչել: Գալլ կըրայրները քո անձիդ զէմ ոչինչ չունեն, եթէ անհանգիստ աչքով չդիտէին այն անխճալ, մեր ցեղին թշնամի գազանին, որ մտել է մեր մէջ: Գու նրան պահում եմ, կերակրում. նա արդէն մեծացել է. չուսով նա էլ կրօնի կարմիր - չըլչ գործածել և այն ժամանակ զխանութէ ինչ է նշանակում այն թշնամին, որ մեր տունն ու տեղն է ծանաղում, որ մեր լիզւին ու օրէնքներին է ծանօթ . . . խօսի՛ր, ի՞նչ մտադիր ես անել:

— Այ՛ս, խօսի՛ր, ձայնեցին բոլորը:

Սարճօնը զգաց որ Օձուկի բանը բոլոր էր: Գալլերը ստակու փափաք անէին և մանուկի փափուկ մարմնը զրգուել էր նրանց օխտրձակը:

Նա ստիպեց նախ համառօտաւէս պատմել մանուկի մուտքը իրենց մէջ, յետոյ պարզեց նրա մեղմութիւնը, նրա՛ իր մանուկներին բարեկամ դառնալը . . .

— Գալլ կըրայրներ, վերջացրեց նա — ես չեմ կարծում, որ դուք այնքան անզուրկ լինէք զարնելու հա-

մար մի անգէն անձի. չէ՞ որ այդ Օձուկը այնքան վարժուել է մեր մէջ, որ այլևս մոռացել է թէ ուրիշ հասարակութեան է պատկանում, մոռացել է որ մեզ թշնամի է:

Հաղիւ թէ վերջացրել էր, երբ մի երիտասարդ անդամ վեր թռաւ, խօսք ուղեց և սխեց ձուռել ժառանգականութեան մասին, որով և հաստատեց որ Օձուկը իր պապերից ժառանգած լինելով զէպի գայլերը մի թշնամութիւն, վաղ թէ ուշ նրա մէջ վերադասարկութիւն է եղած ընդդէմ:

Նրա ձառք ազդեցութիւն թողեց, բայց այդ միջոցին գայլերի մէջ հեղինակութիւն ունեցող մի հին պատերազմիկ առաջ եկաւ և ասաց.

— Զինե՞նք այդ Օձուկին իր եղբայրների դէմ՝ մեր օգտին, ինչպէս որ մարդիկ զինել են մեր եղբայրներին՝ չնայելով մեր դէմ և մասնիճանքի դարձրել նրանց:

— Կեցցէ՛, կեցցէ՛, ա՜հ... ունեցին ամէն կողմից:

— Բայց, գայլ եղբայրներ, խօսեց նորից Սարհօնը. դա մի այնպիսի ցածութիւն էր լինելը, որին միայն մարդիկ են ընդունակ, իսկ մեզ՝ գայլերիս դա պատիւ չի բերել: Ի՞նչ կ'ստէ մեր ապագայ սերունդը, եթէ լեւնայ մեր այն աստիճան թուլութիւնը որ ստիպւած ենք այդ տեսակ ստորութիւնների գիծել... ո՛չ, եղբայրներ, թող միշտ մեր անունը անաղարտ մնայ մեր սերունդներին համար. մենք անօթի չենք մնալ երբեք և ոչ էլ կը ոչնչանանք. մեր ձեռքերն ու ուժը մեզ միշտ կերակրել են ու պաշտպանել. չլինենք մարդկանց պէս...

— Այո՛, այո՛, ձայնեցին շատ երիտասարդ գայլեր. Սարհօնը ազնիւ գողափարներ է յայտնում, մենք համաձայն ենք նրա հետ:

Բայց որովհետեւ ինչ որ երիտասարդութիւնը լաւ է գտնում, ծերութիւնը՝ վատ, որովհետեւ հնի և նորի ծերութեան և երիտասարդութեան կռիւը գոյութիւն ունի բոլոր արարածների մէջ, դրա համար էլ խկոյն ծեր գայլերը հնամեայ պատերազմիկի կողմը բռնեցին Սարհօնի դէմ, և ահա հասարակութիւնը բաժանեց երկու կուսակցութեան:

Ծերերը պնդում էին, որ յանուն խոհեմութեան, զգուշութեան և ընկերութեան յարատեւութեան՝ պէտք է լռեցնել «ծուրց նոր դուրս եկածներին» և փոքրին էլ, պոլիտիկայէս, իբր գէնք գործածել թշնամիների դէմ:

Երիտասարդներն ընդհակառակ գոռում էին, և անառն էին թնդացնում իրենց ազմուկով, որ յանուն ճշմարտութեան, որ ազգութիւն չունի երաժշտութեան և սիրոյ պէս, յանուն ազնւութեան՝ որ համամարդկային է, պէտք չէ աղպէս անել:

Յամենայն դէպս Օձուկը վաճառից ազատուել էր: Նրան էլ չէին ուսելու և այդ շատ ցաւ ազդեց Ունիւն - Սորիդի նախադասին, գգիւրին և միւս պաշտօնեաներին, որոնք միշտ լաւ ակորձակ ունեն:

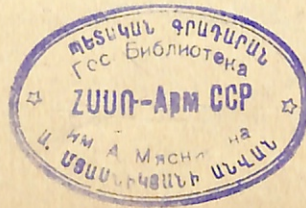
Բարկութիւնից նահագանք տառմները կրճակեցին Օձուկի ապահովութիւնը կամեցող երիտասարդների վրայ և գոռաց.

— Ուսենք Օձուկին, ոչնչացնենք նրան, ահա նա խռովութիւն սխեց սերմանել մեր մէջ:

Ո՛չ, ո՛չ, ձայնեցին գիպլոմատները. կենդանի թողնենք և իբր գէնք գործածենք նրան մեր թշնամիների դէմ:

— Ո՛չ, ո՛չ, մէջ մտան երիտասարդները. կենդանի թողնենք և ազնւութեամբ վերաբերենք նրան:

350-79

— Գետի՛նն անցնէք ձեր ազնւութեամբը, ունաց նախագահը և անցաւ ձերունիներէ կողմը: Պաշտօն-
եաներն էլ նոյնն արին, իրենց պաշտօնի պահանջն էր
այդ. բացի դրանից, չնայելով որ երկուստարդ էին,
բայց աւելի ակտիւ օճէին, քան դադարաւորներ:

Բարձրացաւ դժոխային աղմուկ անտառի մէջ.
կարդ մարդ չմնաց. ամէն ոք խօսում էր: Վիճում էին,
իրար դէմ քայլելով, սրճները թափ տալիս, տպաւ հո
գառնում և իրենց կողքինի ականջը խլացնում...

— Խօսք կ'ուզեմ...

— Արձանագրել բողոքս...

— Իկարդ, պարտնէր...

Ո՞վ էր լսողը. մարդիկ կապ - կանոն դիտե՞ն, որ
գայլերը դիտենան:

Կամաց կամաց, որովհետեւ կուսակցա՛յան, մանա-
ւանդ ուժեղ ձայնարկութիւններէ, զօրութիւնը երկ-
ուստարդների կողմն էր, ձերունիները սկսեցին հո
քաշել:

— Գնանք, գնանք, իզուր ժամանակ ենք կորցնում,
նշան տես չին պատերազմիկը: Ժողով խօ չէ՞. ամեն
մի երեսայի խօսելու են թողնում:

— Այնպէս չէ՞, մօտեցաւ նրան մի ուրիշ ձեր. ժա-
մանակս խիտ փչացել է. ո՞վ էր տեսել, որ այդպիսի
դեռ կաթ ուտողները ձերերի դէմ խօսէին:

— Է՛հ, իհարկէ, այլևս գայլութիւնը կըսիսի ալա-
սերել, փշանալ, դիտեց մի երրորդ ձեր: Վա՛յ քեզ,
քաղաք, որ թաղաւորդ մանուկ է...

— Զարմանալի է, դիտել էր տալիս մի ուրիշը, ին-
չո՞ւ է նախագահը լսել և վաճառել չի տալիս ժողովից
բոլոր այդ աղմկարար երեսաներին. էլ ո՛չ ձերերի

պատիւ մնաց, ո՛չ, կարդ - կանոն... Թէ ես կը լի-
նէի՛ նահագահ...:

Եւ այսպէս, կամաց - կամաց, ձերերը հեռացան:
Բլբի վրայ մնացող երկուստարդներն էլ մի կէս ժամի
չափ դռնդռնացին, աղմկեցին, սպառնացին և նրանք
էլ գնացին քէֆ անելու:

Բլբին ամալացաւ:

Այդ միջոցին էր որ թփի տակից դուրս եկան Զե-
բը՝ գայլուհին և Օձուկը, որոնք ժողովի կէսին հասել
պահէի էին թփի հոնում և այնտեղից լսել էին ա-
մէն բան:

— Տեսա՞ր, ասաց Զեբը դառնալով Օձուկին, ես քեզ
չասացի՞ որ նրանք բացի դատարկ խօսելուց, ոչ մի
հաւաքական վճռի ընդունակ չեն. չասացի՞ որ պիտի
կուեն և առանց մի վճիռ տալու՝ ցրեն... հողե՛մ ես
դրանց դուրսը...

Մանուկը չպատասխանեց. մի խոր մտածութիւն
համակել էր նրան: Այդ օրը նա չատ նոր բան էր լսել.
բառեր մանաւանդ, որոնք յանկարծակիի էին բերել
նրա միտքը:

Ի՞նչ բան էր այդ «մարդ» կոչում արարածը, որի
եղբայրն էին համարում իրեն. ուրեմն ինքը գայլերի
հասարակութեան չէր պատկանում, ուրեմն ուրիշ եղ-
բայրներ ունէր:

Աղօտ, չատ աղօտ և չփոթ կերպով սկսեցին վե-
րարտադրել նրա մտքում խառնակ պատկերներ: Նա
սկսում էր յիշել ծառեր, շէնքեր, տարօրինակ, ոչ-
գայլային դէմքեր... և այլևս ոչինչ... օ՛, որքա՛ն վա-
ղուց էին դրանք:

Գրեթէ չէր լսում Զեբին:

— Մայրիկ, ասաց նա յանկարծ. ի՞նչ բան է այդ

մարդ կոչուող արարածը, որին ինձ հղատյր էին հա-
մարում և որոնց դէմ էին ուզում զինել ինձ:

Չէրը այլապէս: Դի պահ պատասխանել չկարու-
ղացու, յետոյ բռնեց նրա թեւից և

— Գնանք, որդիս, տաք. դնանք պոսեղից, մի
մտածիր այդ ականքների խօսքերի վրայ... դու ուրիշ
եղբայրներ չունես... ոչ, այդ տոտմ արարածները քո
եղբայրները չեն... նրանք չար, խորամանկ, իրար
անգամ պատասուող հրէշներ են... քո մայրդ ես եմ...

— Գիտեմ, գիտեմ, բայց...

Եւ Օձուկը հառաչեց. ոչինչ չէր հասկանում: Մի
դառնութիւն սեղմում էր նրա կոկորդը. զգում էր որ
սրտից մի լար կտրուեց և որ ինքը այդ հասարակու-
թեան անդամը չէր, որ ինքը մարդ էր...

Բայց ի՞նչ էր սրեմն «մարդ» ր...

V1

Թոյեց մանուկը անտառն ու քարայրը, մի օր
հեռացաւ գալիքի հասարակութիւնից ու դնաց փնա-
ւելու իր եղբայրներին, իր նման մարդկանց:

Չգիտէր ուր էին նրանք, որ անտառի կամ որ
քարայրի մէջ: Գնում էր փնտռելու. սիրտն ինքն ա-
տում էր որ կարողանալու է գտնել:

Բայցեց նա երկար: Երկու օր անընդհատ անցաւ
անտառներ, կտրեց գառներ, երբորդ օր՝ զիշերը հա-
տաւ մի մեծ գետի և հանգստացաւ մի ծառի տակ:
Որովհետեւ յոգնած էր, պառկեց, քնեց և երազեց:
Որպէս թէ մի մեծ այգու մէջ էր գտնուում, ուր ման
էին գալիս իր պէս, երկու ստքերի վրայ քայլող ա-
րարածներ... մի մեծ տուն. սպիտակ պատերով երեւ-
ում էր այգու մէջ, իսկ նրա առաջ գետնի վրայ վառ-

ւում էր խորոյիլը, որից ծխի ծուռումուռ մի սիւնակ
խաշրէն բարձրանալով, անօտրոնում հալւում էր օդի
կապտութեան մէջ... Նա ուրախ էր որ գտնուում էր
վերջապէս իւրայիններին մէջ, ապրում էր նրանց հետ:
Վաղուց անցած — զնացած պատկերներ խառն ու աղօտ
կերպով, իրար խճաղւած, հրէշային կերպարանքներ
ստացած, գալիս մշտաշարժ հիւլէների պէս պտտւում
և ապա ոչնչանում էին նրա առջև:

Յանկարծ զարթնեց և վեր թռաւ. մի քանի ձայ-
ներ ընդհատել էին նրա քունը: Երբ քնեւած աչքերը
արօրեց, քիչ մնաց ուրախութիւնից ու զարմանքից
գծւէր. մի վայրենի, ուրախութեան ճիշ գուրս թռաւ
նրա կրծքից... մարդիկ էին աշտեղ կանգնած, իր
կողքին, իր առաջ:

Այո՛, մարդիկ: Տխուր, խորշմառ երեսով երեք
դէմքեր, որոնք խոշոր փայտերով զինւած՝ չըջապատել
էին նրան, իսկ հեռւում կանգնած մի աւելի հաստա-
փուն ու կարճիկը՝ հրամաններ էր արձակում: Սկսեց
աղահալթեամբ, խորին հետաքրքրութեամբ գիտել:
Եւ ամէն յիշողութիւն վերանորոգւեց իր մէջ:

Նրան չըջապատողները կալւածի բանասերներ էին,
իսկ հաստափունը մի կալւածատէր:

Առաւօտը չուտով, երբ վերջինս, բահերով զին-
ւած երեք բանասերների հետ ալցելում էր իր արաւերը,
ծառի տակ տեսել էր այդ մերկանգամ, բրդոտ, խառն
մազերով ու սոսկալի դէմքով արարածին:

Մարդ էր իհարկէ, մարդ, բայց վայրենի: Եւ ու-
րովհետեւ այդ դէպքը պատահում էր աշխարհիս մի
աշխարհի անկիւնում, ուր այդ տեսակի թշուա արա-
րածներ հազադէպ չէին, ազան մտածեց զարթեցնել
նրան և տեսնել թէ ինչ պէտք է անել յետոյ:

Բանւորները եւ քաղւեցին, երբ «վայրենին» բարձրացաւ: Շատ էր նմանում մի գաղանի. և նրա տեսքը վախ պատճառեց բոլորին. բայց երբ աղան հեռւից տեսաւ, որ «գաղանը» չարութիւն չունէր գէմքի վրայ, յարձակման եալին նշաններ չէր ցոյց տալիս, ինքը ստացաւ զօրեղի հովեր և գոչեց.

— Ո՞վ ես գու, և ի՞նչ իրաւունքով ես մտել իմ հողերի մէջ:

Մանուկը ոչինչ չհասկացաւ. բայց յազեց: Մարդկային ձայնը, չնայելով որ դուր չեկաւ, սրաին խփեց. չէ՞ որ իր կրօնընէր եր որ իրեն խօսք էր ուղղում: Փորձեց խօսել, ձիգ գործեց և կոկորդից միայն խաւ, ընդհատ ձիչեր և սանոցների արտաղբեց:

— Համբ է, վճռեց աղան:

— Համբ է, արձաղանդ տւին բանւորները:

Չգաց մանուկը որ իրեն չհասկացան, որ ինքը նրանց պէս խօսել չէ կարողանում. հասկացաւ որ ինքը օտաւ բացել է նրանց համար և որ իրենից վախեցում են իր նմանները: Բմբունեց ալդ, սիրտը սեղմեց և արտասուք իջան նրա արխնով լի աչքերից:

Աղան խնայաւ դըմնով, որ վայրենին մի խեղճ համբ արարած պիտի լինէր, ո՞վ գիտէ որ կոզմից եկած, ինչ արկածների ենթարկւած:

Եւ ուշադրութեամբ զննելուց յետոյ նրա կողմնածքն ու մկանւորները.

— Ուժեղ է, մտածեց նա, լաւ գործաւոր կարող է լինել և քիչով էլ գոհ կը լինի. երեք մարդու գործ կարող է չլինել:

Յետոյ հրամայեց գործուորներին տանել նրան կալած և կերակրել:

Այսպէս մանուկը ընկաւ իր նմանների մէջ: Ուրախ էր նա, խիստ ուրախ: Տեսաւ նորից տուն ու

այդի, կրակ ու ծուխ, որոնց նա երազի պէս յիշում էր. տեսաւ թէ ինչպէս են ապրում մարդիկ և ինքն էլ աշխատեց «մարդ» դառնալ:

Միւս օրը տարան նրան արաւ և ձեռքը տւին բահն ու բրիչը: Չգիտէր, ինչ էին ուղղում անել տալ իրեն: Նրան սովորեցրին, որ պէտք է գործել, բահ զարնել, հողը հերկել, վարել, բուսցնել և ապա նրա արդիւնքովը լցնել աղալի մեծ ամբարները:

Սկսեց նա աշխատել ուրիշ երեք բանւորների հետ: Գեւ ոչինչ չէր հասկանում. ուրախ էր, որ իր նմանների մէջն է. անում էր, ինչ որ ուղղում էին նրանից. ուսում էր, ինչ որ տալիս էին, իսկ եթէ աւաճող չէր կշտանում, գիշերները դուրս էր գնում, որն գտնում և անօթութիւնը յագեցնում:

Գեւ չգիտէին նրա ալդ որտեղի մասին, աղան չէր խնայել, ուստի և մանուկը կարողանում էր ստամոքսին գոհացում տալ:

VII

Աղբեց նա ալդպէս բաւական ժամանակ. մոռացաւ հեղձեալ Սարճոնին ու Չէրին, Սիդին ու Սամին. քարայրն ու անառքը. մոռացաւ ազատ օդն ու կեանքը: Աշխատում գործում էր մինչև երեկոյ: Սկսեց քիչ քիչ խօսել էլ մարդկանց պէս և սրովհետեւ ոչ մի առիդ չէր գնում, համոզեց, որ մարդը ալսպէս է ծնւել այդ է նրա կեանքը, որ իրեն պէս մարդիկ ստեղծւած են գործելու միշտ աղալի համար:

Բայց մի օր ամէն բան փոխեց: Մի երեկոյ, երբ յանկարծ տան եկել, ուղղում էր քնել, հրաշալի ձայներ հառան նրա ականջին, ձայներ որոնք դուրս էին գալիս աղալի վերը գտնուող սենեակներից:

Նա չէր մօտեցել երբեք այդ սենեակներին, մի ահապ այստեղից հեռացել էր նախքան վրայ. արդիւնք էին մօտ գնալու և նա այժմ չէր հասկանում ու չէին: Բայց զիջերը մօթ էր և սենեակների ռաց լուսամուտներից դուրս ժայթքող լոյսը զրաւեց նրան:

Ծածուկ, սողոսկելով մօտ գնաց, բարձրացաւ, ներս նայեց ու շարժու: Միթէ այստեղ եղած արարածները մարդիկ էին: Եւ եթէ նրանք էին մարդիկ, ապա իրենք ի՞նչ էին, ի՞նչքը ինչ էր...

Այս միտքը տակն ու վրայ արաւ նրան. ուրեմն զեռ իր եղբայրները մէջ չէր դնուում, նրանց մէջ չէր որ բնիկ էր: Զգուժ էր, որ այնտեղ, սրահում եղած սպիտակամորթ, լոյսով ողողւած արարածները պիտի լինեն իր եղբայրները և ոչ այն թշուառները, որոնք ամբողջ օրը արեւի տակ սեանալուց, քրտնելուց, ու տանջւելուց յետոյ, երկեղեւոն մի կտոր չոր հաց էին կրծում և մեկնում քնելու մի կտոր յորդի վրայ:

Մտախոհ հեռացաւ նա սենեակներից և երկար թափառեց աննպատակ: Չէր կարողանում որոշել, ի՞նչքն էր անասուն, թէ այդ սրահի արարածները մարդիկ չէին, այլ աւելի բարձր արարածներ: Այդ անհաստատութիւնը նա չէր ըմբռնում:

Եւ երբ քնելու էր գնում, հարցրեց բանօրներից մէկին.

— Ովքե՞ր են սրահում, մարդի՞կ են.

Բանօրը ծիծաղեց դառնութեամբ: — Իհարկէ մարդիկ են, խօսակցիք չեն...

Մարդիկ... ուրեմն ինքը սրահի մէջ էր բնիկ, ուրեմն բանօրները ի՞նչ էին: Խաբէ՞ր էր արդեօք: Եւ խոհապէս, միթէ այդ թշուառ արարածները նման էին այն վերի առողջ, զարթ, ժպտուն զէմքերով, չքեղ հաղւածներով անձերին, որոնք նստել էին ա-

նուշ կերակուրներով սեղանի առաջ, վայելում էին երկնային երաժշտութիւն, մաքուր միջոցառում... Երկուր, շատ երկար մտածեց, և դառնութիւնը համակեց նրան:

Երկրորդ օրը այդ միտքը հեռացաւ նրանից: Գործում էր, բայց մտածում: Կէսօրուայ մօտ նորից մօտ գնաց իր բնիկներից մէկին և հարցրեց.

— Իսկ դո՞ւք, մե՞նք... միթէ մենք էլ մարդիկ ենք:

— Իհարկէ, պատասխանեցին նրան:

— Ինչո՞ւ ուրեմն նրանց նման չենք, նրանց կերածը չենք ուտում, նրանց պէս զարթ չենք, մաքուր չենք, հանգիստ չենք և չենք դարձանում... միմիայն գործում ենք...

Ընկերները չպատասխանեցին խոյն: Նրանցից մէկը քիչ մտածեց, յետոյ գլուխը շարժեց և մամաց.

— Նրանք ազաններ են... Աստուծոյ պաշտպան է արել:

Նրանց խօսակցութիւնը լսեց մի ծերունի գործաւոր ևս, դադարեց գործելուց, բահը ցցեց հողի մէջ և ախրութեամբ առաց.

— Դու տես՞մ էիր, բարեկամ, թէ ինչու մենք նրանց նման չենք անում... շատ պարզ է, որովհետեւ նրանք չեն գործում, իսկ մենք գործում ենք և այն էլ այսպէս...

— Բայց ինչո՞ւ նրանք չեն գործում... հարց աւաւ մանուկը:

— Որպէս զի մեզ նման չլինեն, մէջ մտաւ մի ուրիշը:

— Որովհետեւ, պատասխանեց ծերունին, որովհետեւ մենք գործում ենք նրանց փոխարէն և ապրեցնում նրանց...

Եւ լսեցին: Մանուկն էլ լսեց, նրա մէջ մտածութիւնները աւելի խոր, վերլուծող բնուորութիւն բացայայտեց, և նա անդադար, հարցից հարց՝ մտորում էր

Կերականությունները մեջ: Ինչո՞ւ ուրեմն իրենք գործում են նրանց փոխարեն. մի՞թե այդպես պետք է լինէր: Չէ՞ որ ինքն էլ կ'ուզեցինար նրանց պէս սպիտակ լինել, փափկամորթ, մաքուր հագնած, լաւ սենեակները մեջ ապրել, լաւ կերակուրներ ուտել, գլարձանալ, երաժշտութիւն լսել...

Այո՛, եթէ ինքը մարդ էր, ուրեմն իրեն էլ հարկաւոր էր այդ բոլորը, իսկ եթէ մարդ չէր և իրաւունք չուներ դրանց, ինչո՞ւ ուրեմն ազատ կեանքը թողել, եկել նորից անասունի կեանք էր վարում, աւելի վատ քան գայլի կեանքը...

Երկրորդ երեկոյեան, երբ վերադառնում էր գործից, էլի մօտ գնաց սրահներին, էլի խօսակցութեան, ծիծաղելի, երաժշտութեան և երջանկութեան ձայներ վրդովեցին նրան:

Նա ներս նայեց: Սրահը լիքն էր: Նստել էին մի մեծ սեղանի շուրջ, ուտում էին և խմում, իսկ լոյսն ու երաժշտութիւնը լցրել էին սրահը թռթռումներով:

Այո՛, մարդիկ այնտեղ էին և ոչ թէ ցածում: Սրախալէլ էր. պէտք էր իր նմանների մօտ գնալ: Եւ վճռական քայլերով բարձրացաւ սանդուխը, դէն շրջաբանեց դռան մօտ իր սուտը կտրող ծառաներին ու համարձակ սրահը մտաւ:

Նրա փաշտո, սե ու կոպիտ դէմքը, նրա հագուստըն ու յանկարծակի մուտքը սարսափահար արեց հիւրերին: Բարձրացան բոլորը սեղանից ու իրար խառնելու:

Մանուկ մի քիչ մօտից դիտեց թաչուները պէս վախեցող այդ արարածներին, յետոյ երկու քայլ էլ առաջ դնաց և ստաց.

— Հանդարտեցէ՛ք, ես փառս չեմ տալ ոչ ոքի, չէ՞ որ

ես էլ մարդ եմ, ձեր կորայրն եմ... այո՛, ձեր կորայրն եմ — այդ ինձ դայլերը ասացին — մարդ եմ ես էլ...

Կալաժառէրը, որ ձանաչել էր իր «վայրենու» մօտ գնաց նրան սպառնալից դէմքով և դռնեց.

— Ինչպէ՞ս համարձակեցիր դու, անպիտան գործաւոր, մտնել աղալիդ սենեակը... դուրս կտրի՛ր... ծառաներ, դուրս ձգէ՛ք այս անկիրթին...

— Սպասեցէ՛ք, ասաց, մեղմութեամբ մանուկը. մի երկու խօսք ունեմ, ասեմ և յետոյ ինքս կ'երթամ:

Բոլոր հիւրերը, որոնք էլ չէին վախենում, որովհետեւ մի գործաւոր էր մանողը, մօտեցան և լսեցին:

— Խօսի՛ր, ասաց խտուրթեամբ տանուտէրը:

— Ասացէ՛ք խնդրեմ, հարցրեց մանուկը, դուք մարդիկ էք, այնպէս չէ՞:

Բոլորը ծիծաղեցին. այդպէս արեւած բնական հարցը կամ — դարմանք, կամ ծիծաղ է առաջացնում:

— Մարդիկ էք, այդ ես տեսնում եմ, չարունակեց մանուկը, քայց նկատում եմ հետեալպէս, որ ցածում, ինձ հետ բնակւող արարածները, ինձ հետ գեանի վրայ քնող, չոր հաց ծամող ու անդադար տանջւող միւս արարածները մարդիկ չախի լինեն, այլ անասուններ... Այդ այդպէս է, որովհետեւ նրանք երբեք, ոչ չնչով նման չեն ձեզ: Նրանք տխուր են, դուք դարձնում ենք իրար հետ, դուք մաքուր. նրանք մերկ, դուք շքեղ հագնւած. վերջապէս նրանք ուտում են չոր հաց և տանջւում են ամբողջ օրը, իսկ դուք վայելում էք այդպիսի կերակուրներ և երբեք չէք գործում... մի՞թէ սենք էլ մարդ չենք:

— Դուք էլ մարդ էք, խելա՛ս, դռնեց մի երիտաւարդ, բայց ոչ մեկ նման:

— Ո՞չ ձեզ նման... այո՛, այդ ճիշդ է: Ես այդ տես

նում եմ: Բայց որովհետև մարդ ենք, ուստի և հարկաւոր է ձեզ նման լինել: Ինձ տաքին, որ մենք պիտի աշխատենք՝ ձեզ ուսեցնելու համար. համաձայն եմ, աշխատենք, բայց միտմիտ ուսենք. ինձ էլ աւեր իմ աշխատածը, ևս էլ եմ ուզում ձեզ պէս խնդալ, զւարճանալ, լաւ ուտել, հագնուել...

— Խենթ է, ձայնեցին մի քանի երիտասարդներ:

— Վտանդաւոր մարդ է... դիտել տւին քիչ աւելի հասակաւորները:

— Ոչ խենթ է և ոչ էլ վտանդաւոր, մէջ մտաւ տանուէրը. դեռ անկիւնի է, իր անտառներն է լիչում... ծառաներ, տարէք սրան և կրթեցէք...

Եւ բռնեցին մանուկին, իջեցրին ցած, կապեցին մի ծառի... ու կրթեցին...

VIII

Պատկել էր նա արիւնշագալս, մի մութ սենեակում, խոնավ գետնի վրայ:

Եւ ասուր էր, մաւր: Սէն, որքան երջանիկ էր նա, երբ գայերի մէջ է, ուր նրան ոչ ոք չէր նախատում, ոչ ոք նրանից աւելի չէր, առաւելութիւն չունէր, ոչ ոք նրանից չէ: Խլում ին աշխատածը և կամ նրան այդպէս արիւնշագալս դրութեան մէջ նկատում:

Ու լաց էր լինում, տանում էր գայի պէս:

Ո՛չ, աւելի լաւ է էլի գայի պէս մէջ գնալ. վերադառնալ անտեղ, իր բարի Ձերի, իր Սիդին ու Սաւին տեսնել, նրանց հետ պարել: Այտեղ նրան սիրող չկայ. այտեղ միայն տէր ու ծառայ, զրկող ու զրկուող, բռնացող ու սարսկ են բոլորը... բոլորն էլ թշուառներ, սրունք սիրել չգիտեն, չեն էլ կարող:

Սէն, թողնել պէտք է մարդկանց և գնալ էլի գայերի մէջ:

Բայց մանուկին բանաւորիկ էին, ուզում էին կրթել նեղ միջնորդի, ծառայականութեան և հնազանդութեան վարժեցնել, մոռացնել տալ ազատ օդն ու «վտանդաւոր» փափաքները:

Բարձրացաւ, ցնցեց իր վրայ փակւած դուռը, սոնաց, զոռաց, օգնութիւն կանչեց, բաց անել խնդրեց...

Եւ դրսից լսողները «ցաւելով» տսում էին. խենթացել է, խեղճը:

Իսկ նա ազատութիւն էր ուզում, իր անառար տնչում:

Մի ուժգին հարւածով դուռը տապալեց, դուրս թռաւ սերտութեան ազդով ընդհանր և հեռացաւ բնակութիւնից: Բայց նրա համար պնդում էին, չուտով թափեցին նրա վրայ ամեն կողմից: Նա պաշտպանեց ձեռքերով, խփեց շատերին. արիւնք աչքն էր կոխել, հարւածեց իրեն բռնողներին:

Եւ բնկնում էին նրա հարւածների տակ... Ինչո՞ւ էին արդեւում, իրեն ազատ ման գալու, գնալու ուր կուգէր. ինչո՞ւ էին ուզում բանաւորիկ իրեն:

Ե՛լ չէր ուզում իր չար եղբայրներին, որոնք իրեն միմիայն ցաւ ու վիշտ էին պատճառում, միմիայն աւանջում էին: Ո՛չ, աւելի լաւ էր գնալ գտնել գայերի հասարակութիւնը...

Բայց չուտով չընդադատեցին նրան խմբեր՝ բերք ձեռքերին, բռնեցին նրան, տեղացին նրա վրայ հարւածներ, լեռայ չգլխայ գարիկն ու նարից տարան մի խոր, մութ ծակի մէջ փակեցին:

Յօդն էր կուր մէջ, մենակ էր բռնութեան բարբառների՝ խուժանի դէմ և բնիճում էր:

Եւ լսում էր, որ մարդկային ամբոխը դրսից տանում էր քաղցած գայերից աւելի վատ:

— Սպանեցէ՛ք վայրենուէն, մահ մարդաստղանին...

Գիշերը անցկացրեց ուշագնացութեան մէջ. ոչինչ չէր յիշում. չէր կարողանում շարժել իսկ... կը ցանկար մեռնել, ազատել, չէր ուզում այդպիսի կեանքը...

Չիմացաւ թէ ինչպէս միւս օրը զարթեցրին իրեն, ձեռքերը շղթայեցին ու դուրս տարան:

Մեծ ամբոխ էր հաւաքել նրա ճանապարհի վըրայ: Խուժանք ձեռքերն էր բարձրացնում, սռնում... և նրա ակնարկը միմիայն զգւելի, ստրկական կամ չար դէմքերի էր հանդիպում:

— Այ՛ր է մարդկութիւնը... մտածեց նա և ցնցեց:

Մի՛թէ ինքը դրանց եղբայրն էր, դրանց նմանը...

Երկար չխօսեցին սրահի մէջ. չուտով բռնեցին նրան, ձեռքերը ետեւից կապեցին և տարան մի լայն հրապարակի վրայ, ուր կար կեռ ցիւցը կանգնած:

Հանդիսաւոր կերպով, շրջանաձև պատեցին այդ ցիւցը, յետոյ մի սե հագած անձ փափաղ խօսքեր նրա տկանջին, մի ինչ որ նոր կեանքի մասին մրմնջալով... և մէկը ձեռքի բռնած չւանք անցկացրեց նրա վզից, ստիպեց բարձրանալ աթոռի վրայ, մի ուրիշն էլ չւանք տարաւ ու կապեց բարձր ցցին:

Եւ լուռ էին: Միայն այդ ժամանակ լուր էր խուժանք: Մահուկը տեսաւ նրանց գաղանալին չար արտայայտութիւնը, իր եղբօր տանջանքներով զւարճացող, գաղանից աւելի չնչին արտաթմների ցանկութիւնը: Նրանց արիւնտարութեւ, նախճիրային ոգին նըկարած էր տեսնուում նրանց դէմքերի վրայ...

Ու յանկարծ զգաց, որ գետինը խուռափում է իր ոտքերի տակից, որ մի բան խիստ կերպով սեղմում է իր կոկորդը: Խեղդւում էր, չուէր կարելու...

Ուղեց գոռալ, բայց նրան թեաց, որ մի հսկայ ձեռք վայրկենապէս կորդեց նրան, սրացումով բարձրացրեց, գնաց մի բոլեւաճափ և ձգելով ամպերը, տարաւ նրան հեռու, շատ հեռու...

Վ Ե Ր Ձ

Ք Ր Ք Ի Ձ Ն Ե Ր

ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ ԱԶԱՏ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԻՒՆ

Ես շատ կուզէի մի վարդ Հոռոտայ,
Որ իր հետ երբեք փուշեր չունենար.
Եւ ես կ'ուզէի մի քրքիջ լսել.
Որ գոնէ իր մէջ դառն շեշտ չկրէր.
Քրքիջ յարատեւ եւ ոչ զիւային,
Որին դառնութիւնը չփոխան սկէին...

Գտնուում եմ մի ժայռի գլխին: Մի խոր անդունդ, որի յատակը կորուսում է խաւարի մէջ, պարզւած է ոտքերիս տակ: Այլ կողմիցս մի ջրվեժ գուրս պրծնելով՝ գահալիժւում է գէպի անդունդը, իր փրփուրով լեանում է շուրջը և իր շառաչիւնով թեղացնում լեռները: Նրա ձայնը՝ մռնչող վերեւում չնչնում է ցածում. ջրային փռչու կաթիլները սլանում են և գնում հանգչելու խոտերի վրայ:

Դէժ ու դէմն փուռած է մի խիտ անտառ. նրա ներքեւի ծայրը կորուսում է գէպի անդունդը, վերի ծայրը տարածւում, ծածկում է սարահարթը, մագըլցում է լեռներն իվեր և գնում բժաւորելու նրանց ձիւնապատ կատարները: Վճիտ առւակներ լիջնելով այնտեղից, սողոսկում են սարահարթի խոտերի մէջ... Քիչ հեռու լուսինն է, որ փողփողեցնում է լճակի խաղաղ ջրերը և երեւցնում ալիքների վէտ վէտ ծածանումը:

Մի անտառ, այս ու այն կողմ կանաչ բացածքներ, ափսեամբ մանր վտակներով. նրանց եղերքին մի քանի խարոյկներ...

Ահա թէ ինչ եմ տեսնում իմ ժայռի գլխից: Մի լիճ, լուսնի ամբողջ շառուիղ և նրա մէջ մի նաւակ, որի միջից ինձ հասնում են երած շառութեան ձայներ:

Ամէնքը կարծես զարձանում են: Մի թէ խկապէս կան մարդիկ, որոնք իրենց երջանիկ են զգում և սիրտ ունեն զարձանալու:

Երբեմն լսում եմ մարդկային ձայներ զանազան կողմերից: Արդեօք անտառապահներ են, որոնք թուզած իրենց կովերը կանաչ խոտի մէջ, ընկողմացել են կրակի շուրջը... և կամ քաղաքից այստեղ եկած զանազան խմբեր, որոնք զարձանում են. պիտի երգեն, պիտի պարեն...

Եւ բարձրանում է մի ձայն. մի քրքիջ է, մի զրւարթ, աղմկալի քրքիջ նրան հետևում է մի երգ:

Խանդավ լիքը մի ձայն է, որ սկսում է մեղմ, յետոյ որոտում է, նորից մեղմանում և գնում մեռնելու օդի մէջ:

Գիտէի ովքեր էին: Ռուս ուսանողները մի բնկերութիւն էր, որ երէկ եկել էր մի պտույտ գործելու ազատ Զւիցերլանդի այդ շքեղազարդ լեռներում:

Եւ ականջ եմ գնում ուշագրութեամբ... Բայց ինչո՞ւ այդ մեղմադձու եղանակը, ինչո՞ւ այդ արտաւայելի շեշտերը, այդ դառն ելեւէջը, որ արտառում է, ողբում է մինչև վերջ:

Ո՞վ դու ճակատագիր,
Իմ դառն ճակատագիր
Ա՜, ինչու դու ճակատագիր,
Ինչ սիրիք հասցրիր:

Ահա թէ ինչ էր տեսնում երգը. ահա ել գը, որ քրքիջին հետևեց: Արդեօք այդ մարդիկ արտառելով են զարձանում այնտեղ...

* * *

Մի բայէ, մի բայէ կ'ուզէի առանց դառնութեան զարձութիւն տեսնել, առանց դառն շեշտի քրքիջ լսել, առանց ախար վշերի՝ վարդ տեսնել: Ինչո՞ւ չկան երջանիկ մարդիկ. ինչո՞ւ զարձանալու գուրս եկած այդ ուսանողներն անգամ Սիրիւրի բանաւորութեան, անիրաւութեան և թշաւութեան օդը են միայն հնչեցնում. ինչո՞ւ երգերը արտառում են և շղթաների ահաւելի խշխշոց արտայայտում:

Չէի ուզել այլևս լսել այդ բոլորը: Բաւական է, ինչ որ զետեմ հէք և ընկճւած միլիտանոր մարդկային կոյտի մասին, որ հեծեծում է արքայական արիւնոտ ճիրանների մէջ, որի կեանքում մի բայէ երջանկութիւն չկայ. գիտակցական կեդո, ագիտութեան, խաւար, կաշկանդում, բանաւորութիւն և շղթայ, մարակ և տանջանք... Նրա չոր հացը արիւնով չաղախած, նրա հիւթը սարդերի յանձնւած. նրան սղբալողները հեծեծում են գետնափոր հանքերի մէջ, շրթթայի, ծեծի և տէն տետակ «օրինաւոր» բարբարոսութիւնների երթարկւած. և զւիցերական ազատ շրթեղ անտառներն իսկ արձագանգ են տալիս այդ տուկալի կեանքից գուրս մղւած սղբերով:

Ռուս ուսանողը թշաւութիւնն է երգում իր զրւարձութեան մէջ, անգուցիւր միշտ նրա աչքի տուջւրն է, անգուցիւր իր եղբայրների գիտկներով լցւած, իր եղբայրների արիւնով խոնաւացած: Նա կ'առջի է բանակալութեան այդ տեսարանի վրայ և հեծեծում է.

Ո՞վ դու ճակատագիր,
Իմ դառն ճակատագիր
Ա՛. ինչու դու ճակատագիր,
Ինչ սիրիր նասրդիր:

Դառնում եմ ուրիշ կողմ, ահալի հեռու: Մի թույլ
խաբույկ երբեմն փայլվում է և երբեմն բարձր բոց
արձակում: Նրա շուրջն էլ մարդիկ կան. այնտեղից
էլ լուում են ձայներ: Արագեք, եթե ուշադրութիւնս
դէպի նրանց դարձնեմ, նորից պիտի լսեմ հառաչանք
և ողբ...

Այս անգամ մի հայերէն երգ է հնչում ականջիս:
Է՛հ, այս, հայն էլ գեռ ուզում է զւարճանալ: Երանի
ձեզ: Քրքիջ չկայ, հայր տխրութեան մէջ քրքջալ չը-
գիտէ. բայց աղմուկ կայ, հայր աղմկել լաւ գիտէ:

Երգում են միասին. մէկի ձայնը աւելի բարձր է
հնչում: Երեւում է նրա երկար սուերն իսկ: Կիսովին
լճակին դարձած, նա նայում է լուսնին և զիլ ձայնով
սուում.

Սխ. ցորս', փայլէ', տխրալեմ լուսին,
Գուցէ րո փայլի փայլ տաս եւ նային...

Ո՞ խեղճ մ պախարդ, որ լուսնի փայլով — աչ
տղօտ և տոգոյն փայլով գոհ ես լինում, ո՞ սակաւա-
պէտ ազգ, որքա՞ն թշուա ես արագեք, որ լուսնի
փայլին անգամ նախանձում ես:

Ձւարթ երգ չկայ: Մէկն իր ճակատագիրն է սո՛ւ-
րտատանում — ճակատագիրը որ չգիտայ է պատրաս-
տում. իսկ միւսը՝ միսն էլ լուսնի աղօտ փայլին է
նախանձում...

Անխառնութիւն և աշտտութիւն. վաղճւց է որ
գուք բերանո բացիք հառաչանքի, և աչքս արտա-
սուքի համար. վաղճւց է, որ մի ստեղծել տեսիւ-
թիւն է բուն դրել իմ մէջ՝ գէպի հարաւար. գօրեզր,
հօօրը. գէպի բռնաւորը և հարստահարողը, գէպի կո-
պիտ կամ նուրբ շահագործութիւնները, գէպի անխառ-
ն «օրինաւոր» անխառնութիւնները. գէպի պարզ և
գլխավոր բանարարութիւնները, — գէպի կրօնական
գէպի քաղաքական հրէշութիւնները, գէպի բռնակալը
և հարստահարողը...

Լացի թշուալի հետ, մաշեցի զրկւալի հետ. ճնշ-
ւեցի գերութեան տակ ճնշող եղբայրներս հետ. ձե-
րացայ. քրքիջ է ուզածս, քրքիջ զւարթ և առանց
գառնութեան:

Ժամանակ է զւարճանալու. քրքջացէ՛ք մարդիկ,
ձիւղակեցէ՛ք ծաղիկներ և թող ձեր նայն իսկ բօղեա-
կան քրքիջները մեացնեն սղերը, խափանեն նրանց:

Լսեցէ՛ք գուք, թշուաներ', գլիցէրական աչս բո-
քանչելի երկրում, ուր տիրում է աշտտութիւն. ուր
չկայ չղթայ և բռնակալութիւն, ուր «ճակատագիրը»
չէ մինչև Սիրիր մըտքը, ուր մարդիկ մարդ են, ուր
նրանց անասունների և իրերի պէս չեն չարտում այս
ու այն կողմ, անգունգից անգունգ, չղթայից չղթայ.
ուր ամենօրեայ և նրա գործիքները վաղճւց պատ-
մական հնութիւններ են դարձել... Լսեցէ՛ք, ձեր երգը
անտեղի է. գնացէ՛ք այնտեղ լացէ՛ք, ուր սղերին
գոյութիւն ունի. այստեղ չկան թշուաներ. աշտտել
տիրում է աշտտութիւն, հառաչարարութիւն և եղբայ-
րութիւն...

Եւ ես ականջս դարձնում եմ գէպի լիճը և նրա

վրայ սահել նստակր, որի մէջ անշուշտ նստել են մի խումբ զւարթ զւիցէրացիք գինու չչերի առջև, նստ-
գարաններով և քրքրջացող բնկերուհիներով: Երգում
են անշուշտ իրենց աղատութիւնը և երջանկութիւնը:

Նստակր լողում է: Երգեցէ՛ք, երջանիկներ, թո՛ղ
ձեր զւարթ խաղերը խափանեն վերը նստող բուերի
սղբը. թո՛ղ նրանք փակեն մեր առջև փուռը անդուն-
դի գորշը...

Թո՛ղ ձեր երգը հնչէ անգագար բարձր, կայտառ
և հնչուն եւ նրա իւրաքանչիւր կտորը թող պարզէ
երջանկութեան, կեանքի եւ աղատութեան գրօշը, ար-
տալայտէ, քրքիջ և ուրախութիւն:

Այանջ եմ գնում: Նստակն օրօրում է լճակի մա-
նրը տիւքների վրայ, ճիշդ լուսնի սփռած շառաւիղ-
ներն մէջ:

Մի ջութակի ձայն է լսում նախ, նրան բնկերա-
ցիւ է կանացի մի հարուստ և քաղցր ձայն, եւ քա-
մին աչք ձայները ինձ է հասցնում երբեմն մեզմ եւ
երբեմն ուժգին:

Դէ՛քս պարզում է, անշուշտ մի զւարթ սիրա-
հարստան երգ են երգում անտեղ. չէ՞ որ երգողները
զւիցէրացիք են, որոնք սիրում են, սիրում, ապրում
են. ո՛չ ողբը գիտեն եւ ոչ վիշտը. ո՛չ Սիրիւ տանող
«ճակատագիրն» են մեղադրում եւ ոչ լուսնի տոգոյն
լոյսին նախանձում:

Հնչի՛ր, ջութակ, հնչի՛ր զւարթութեամբ եւ թո՛ղ
քո ձայնը թրթռացնէ իմ սրտին կարտւած լարերը.
երգի՛ր զւիցէրուհի եւ թող քո եռանդաւ երգը ջեր-
մացնէ իմ սառած սիրտը, հովացնէ նրա խոցերը.
թող կարի մղկտացող սղբը, հառաչող ձայները:

Կարում եմ ուշադրութիւնս, եղ անտեղ զւարթ է
սկսում, եւ ժպտում եմ. չէ՞ որ ուրեմն կան գեռ եր-
ջանիկներ:

Հնչում է ջութակը եւ երգում է գլխիցիուհին:

Չաչնընի՛ր, տանջի՛ր, Թշառ գորշուոր,

Ազատ ես-ըշոնի՛ր, ազատ ես տքնի՛ր,

Թող զայ բուրժուան «ազատ», ես էլ չեմ

Եւ սակայն քրտինք ժպտելով լսիէ.

Օրէնքը նրան էլ «ազատ» ես ասէ...

Դարձեա՛լ ողբ, դարձեալ թշառութիւն, Աստու՛ծ իմ:

Մարդիկ տանջւում են, մարդիկ շղթաների տակ
են հեծեծում, մարդիկ լուսնի ազատ փայլին են զի-
մում կարօտով և մարդիկ աշխարհիւ ամէնամաղաւ հա-
մարում երկրում՝ կովի մարակից զերծ՝ մէջքի վրայ
արծաթի եւ սակի մարակների հարւածներն ունեն:

Արծաթէ մարակի ո՛ղբ, դու աւելի դառն ես, ա-
ւելի նւատառացի, քան թոյր բռնաւարական կապիտ-
ալիստների ազդած հեծեծանքը...

Եւ ես քրքում եմ. գիւտին մի քրքիջ գուրս է
կորչում ինձնից: Ո՛ւ ազատ Զւիցէրիտ, ո՛ւ «աղատու-
թիւն, հաւատարմութիւն և եղբայրութիւն» ծամժմւած
բաւեր, դու՛ք, ձեր թոյր դարեւոր կոտորածներով
գեռ անհնար եղաք ջնջել գերութիւնը: Ձեր արածը
միայն մի շռայլութիւն էր — կաշին մետաղի փոխելիք
և աւելի ոչինչ...

Ձեր քրքիջը աւելի դառն, աւելի տխուր է, քան

ճակատագիրը մեղադրողները եւ լուսնի փայլին նա-
խանձողները հառաչանքը :

Իմ փափաքս չկատարեց ո՛չ քո հրաշալի լճա՛կ-
ներով եւ ոչ էլ քո «ամենազատ» տիպոսով, եւ ես
նորից եւ մըշտ գոչում եմ.

Եւ ես կ'աւղէի մի քրքիչ լսել,
Որ իր մէջ գոնէ դառն շեշտ չ'ըլեր...:

ՎԵՐՁ

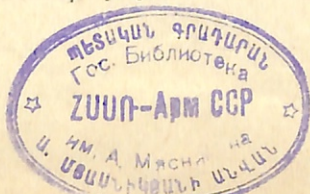
Հ. Յ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ԻԶՄԻՐԻ ԽՄԲԱՏԵՂԻՆ

ՄԷՁ ԿԸ ՎԱՃՍՈՒՈՒՆ

ՄԷՃ. 19 ԷՆ ԴԱՏԵԿԱՆ

1. Ազատութեան ճանապարհին (Ղարխալ) Դ գրկ.	3
2. Ազրարային ծրագրի հարցը եւ գիտական սոցիալիզմի տեսութիւնը	1
3. Անճառուածները	2
4. Ազրիւր Սերոր. կենսագրական	
5. Ապակեգրանցում (Ս. Զաւարեան)	1, 25
6. Արհեստակցական միութիւններ	3
7. Ասիւծի ժանիքէն	3, 50
8. Բուրժուական սեփականութիւն եւ նրա ապագայ գրաւումը	1
9. Les Plaies du Caucase	12
10. Գէորգ Զափուշ	1, 50
11. Գիւղացիներին	1
12. Գիւղացին եւ բանուորը	50
13. Գիւղացիական հարցը ֆրանսիայում	1
14. Գորգեան հանդիպումը	3
15. Գրպանի Ազգային երգարան Հր. Տաւ. Խմբ.	4
16. Դաշնակցութիւնը եւ նրա հակառակորդները	8
17. Դատարարային կուլի թէօրիայի շուրջը	2
18. Դաւիթ բէկ (Բաֆֆի)	
19. Դէպի կոխ (Ակնունի)	12
20. Դէպի ֆէդէրացիա	12, 50
21. Դէմակրատական ընտրութիւններ	2, 50
22. Երգեր ու վէրքեր	15
23. Երկու ծրագիր	3
24. Եւրոպացիները կարծիքը Հայկ. դատի մասին	3
25. Բնդարձակ դպրացական տաղհապահութիւն	90
26. Թիւքական բանտերը. (Մար)	

27. Ժողովրդական օրենսդրութիւնը գաղնակ Զւելցերիայում	3
28. 1 ^o նշ է Ժողովրդագրութիւնը	11 50
29. 1 ^o նշ է իրաւական պետութիւն	2, 50
30. Ինչպիսի կարգեր են հարկաւոր ժողովրդին	2
31. Ինչպէս կարելի է լուծել հողային հարցը	2, 50
32. Խամառի մեղքութիւնները. (Րաֆֆի)	4, 50
33. Խորամանկ կարգեր	4
34. Խէնթը և ջալալէտալին. (Րաֆֆի)	4
35. Կովկասեան վանդէան	4
36. Կայսեր Ա. և Բ. հատոր. (Րաֆֆի)	2, 50
37. Կօօպերացիա	5
38. Հայաթիւնները Ա. և Բ. շարքեր	5
39. Հայաստան և Մակեդոնիա	3
40. Հարուստներ և աղքատներ	3
41. Հայկական տանձանքները և եւրօպան	2
42. Համերաշխութիւն հայի խնդիր	4, 25
43. Հայաստանը և եւրօպան	10
44. Histoire des Anciens Arméniens	10
45. Ղարաբաղի տաղաղէտը թարգմ. (Րաֆֆի)	2, 50
46. Հող և կապիտալիզմ	50
47. Հողային հարցը Նոր Զիւննոսայում	6
48. Մարտական հրահանգներ	2
49. Մարկ Բոցարիս	2
50. Մեծ ժողովրդականին դէմ դատաւարութիւն	3, 50
51. Մի գրոյց հողի մասին	4
52. Մի քանի գլուխ հայ - թրքական ընդհարմ.	2
53. Յիշգրտութիւններ մօտիկ անցեալից	2
54. Յեղափոխականներ	2
55. Յեղափոխականի մտքեր	6
56. Յեղափոխական գաղն	2
57. Նշխարներ Վահան Մանուէլեանի	9, 50
58. Նոր լեռան քորոզը	50

59. Նւաղադոյն ծրագիրը .	2
60. Այլ լինջով է աւրում	1, 50
61. Ասկի աքաղաղը	16
62. Պետական կադմսիւրպու . հիմքերը արեւմտ .	2, 50
63. Պրոքլամարեաւոր և աշխատաւոր զինգացի- ս թիւներ	3
64. Սատուն Մաշի կախները	
65. Սահմանադրութեան էսթեան մասին	1
66. Սամուէլ . (Րաֆֆի)	
67. Սոցիալիզմը և սոցիալական շրժ . Արդ . զարում .	
68. Սոցիալիստի նամակները	6
69. Վրասի բազէն	3
70. Վնասակարը	1
71. Վէպիկեր և պատկերներ (Րաֆֆի)	
72. Տնտեսական դարդացումը և սոցիալիզմը	1, 50
73. Տնտեսադիտական գրոյցներ	4
74. Փիլիսոփայ սոցիոլոգ	3
75. Քաղաքական կուսակցութիւնները Ռու- սաստանում	3
76. Ֆէդէրալիզմ և դէմոկրատիզմ	5
77. Ֆրանսիական մեծ յեղափոխութիւնը	4

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0623460

